

Et salgsfremmende bibeltitelkobber fra Frederik IV's tid

Af Carsten Bach-Nielsen

I 2007 gjorde jeg i *Bibliana* opmærksom på et usædvanligt titelkobber, nemlig i universitetsbogtrykker, assessor Johan Lavrentzens oktavbibel formodentlig fra 1716, der er en udgave af Resen-Svanes oversættelse.¹ Kobberstikket er indgående beskrevet i den nævnte artikel. Det viser en meget ung Johannes Døber stående mellem genstande, der symboliserer den gamle og den nye pagt. Det buttede, nøgne barn peger som den sidste profet på det lam, der bærer verdens synd.

Lavrentzen fik af Frederik IV 30 års privilegium på trykning af Bibelen i folio og oktav i 1708, men han varetog det ikke med den største iver.² Det blev da også siden sat ned til kun 20 år. Han fik i 1712 udgivet Det Nye Testamente i kvartformat. Desuden Hus- og Håndbiblen i oktav, hvori det kobbertrykte titelblad findes. Den angiver ikke noget trykkeår.

I 1714 oprettedes Missionskollegiet med den opgave at trykke bibler til danske kolonier og bilande. Da Lavrentzen ikke ville eller kunne levere danske bibler til hjemmemarkedet i fornødent omfang og til en overkommelig pris, tillod kongen i 1715 kollegiet at entrere med andre bogtrykkere eller boghandlere om levering af danske bibler. Den første af disse udkom i 1717. Lavrentzen havde dog skyndt sig at producere den udaterede oktavudgave af Hus- og Håndbibelen i 1716.

Lavrentzen kan have følt jorden brænde under sig og sin lukrative eneret, og han klagede da også i 1716 eller 1717 over indgrebene i hans privilegium. Kongen gav nu for en tid bibeltrykningen helt fri. Det kom til en direkte konfrontation mellem Missionskollegiet og Lavrentzen, der i 1718 begge havde en bibeludgave i arbejde.³

Som led i denne kamp om markedet kan Lavrentzen have set sig om efter noget, der ville gøre hans udgave af oktavbiblen salgsfremmende

1 Carsten Bach-Nielsen: »Et mystifistisk bibeltitelblad«, *Bibliana*, 2007, 1, s. 70-76.

2 C.T. Engelstoft: »Om Udgaverne og Udgivningen af den danske Bibeloversættelse fra Reformationen til vore Dage«, *Nyt theologisk Tidsskrift*, VII, 1856, s. 354-356.

3 Ibid., s. 358-359.



Fig. 1. Bibelen i oktavformat trykt 1716 af assessor Johan Lavrentzen med senere titelkobber. Det Teologiske Fakultets Bibliotek, AU.

mere attraktiv end Missionstrykkeriets. Dette fandt han i en i Nürnberg trykt bibel fra 1717, nemlig:

Biblia, Das ist: Die gantze Heilige Schrifft Alten und Neuen Testaments von Herrn D. Martin Luther ins Teutsche übersetzt: Samt denen Apcryphis. Nach den besten Exemplarien aufs neu durchsehen: mit des seligen Übersetzers Lehrreichen Vorreden und eingeruckten Glossen auch vielen gleichlautenden Schrift-Stellen ... daneben mit schönen Kupfern ausgeziert und an das Licht gebracht.⁴

Denne bibel pagineret med 1192 og 336 sider er en lille kvart trykt hos Johann Andreas Endters arvinger i Nürnberg. Syv kunstnere har leveret de 39 kobberstik til den. Hovedparten skyldes Johann Jacob von Sandrart (1655-1698) og Leonhard Heckenauer II (1655-1704). Man

⁴ Findes som online-ressource på Staatsbibliothek, Berlin: VD 18 Digital (Bu 9960). Også to eksemplarer på Bayrische Staatsbibliothek, München.

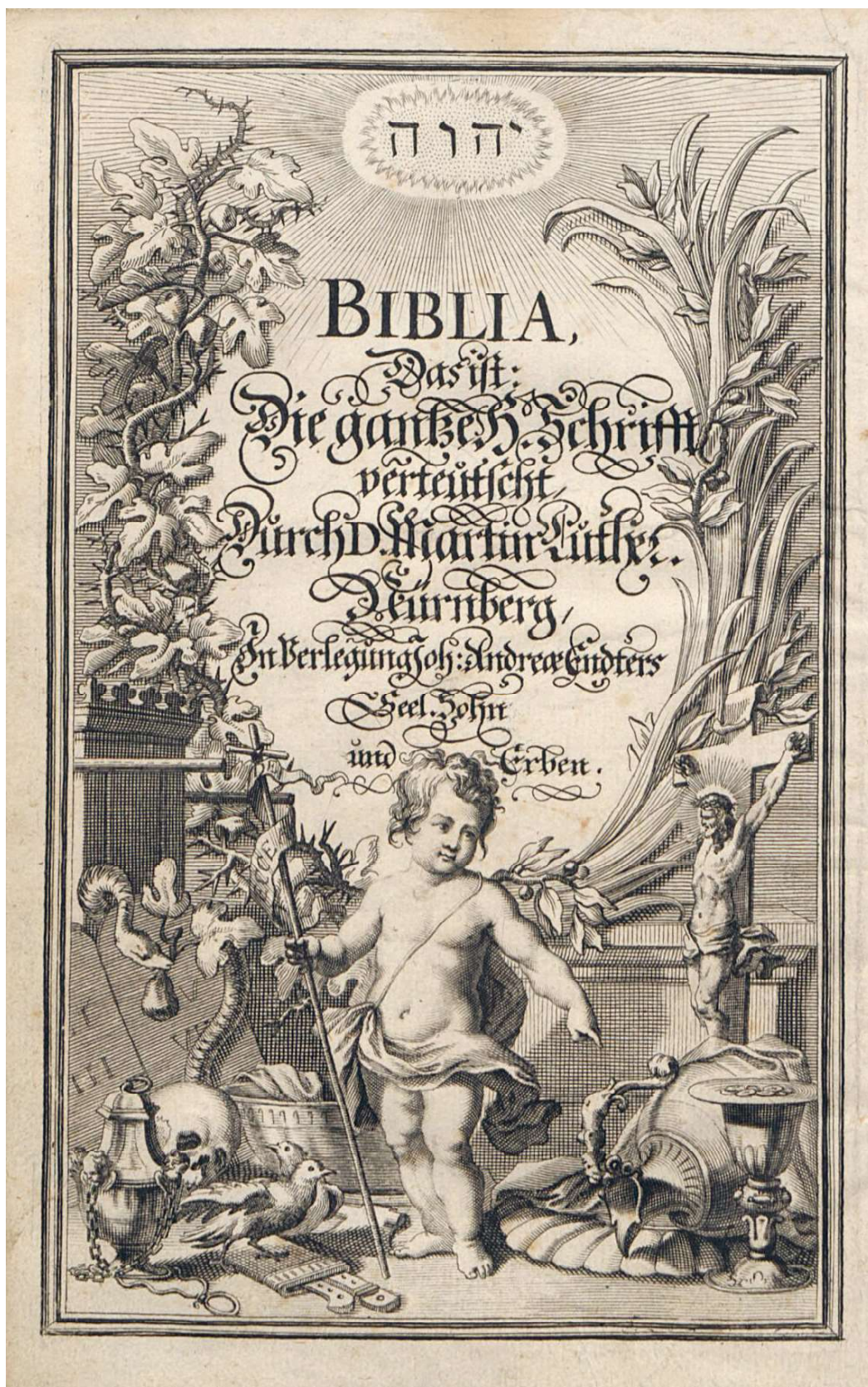


Fig. 2. Bibelen i kvartformat trykt i 1717 af Joachim Andreas Endters arvinger, Nürnberg. Titelkobber. Foto: Staatsbibliothek, Berlin.



Fig. 3. Bibelen i kvartformat trykt i 1717 af Joachim Andreas Endters arvinger, Nürnberg. Foto: ZVAB.com.

ved ikke, hvem der er ansvarlig for hvilke stik. Var titelbladet i 1717 en nydannelse, og det kunne det stilistisk set godt tyde på, kunne det skyldes Johann Daniel Preißler (1666-1737).

Kobberstikket er titelblad til den samlede bibel, da der i den er separate titelblade for Gammel Testamente og Ny Testamente. Denne bibeludgave er ret dårligt beskrevet såvel i sin samtid som i nyere tysk forskning. Hermann Oertel, der mest indgående har beskrevet Endters bibeltryk, synes at opfatte den som et optryk af tidligere udgaver.⁵ Det samme gælder katalogen over Det württembergske Landsbiblioteks bibelsamling, der for udstyrets vedkommende ser bort fra, at de udgaver, der her sammenlignes med, er medianudgaver og derfor kan hævde, at det er signeret af Sandrart.⁶ En oktavudgave af Endter fra 1690 har ganske vist putti på det kobberstukne titelblad, og ligefrem en, der bærer opstandelsesfanen på en korsstav – over for en putto, der med sit slør symboliserer synagogen.⁷ Det af Joachim von Sandrart den Yngre

5 Hermann Oertel: »Die Frankfurter Feyerabend-Bibeln und die Nürnberger Endter-Bibeln«, *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg*, 70, 1983, s. 100.

6 *Die Bibelsammlung der württembergischen Landesbibliothek Stuttgart*, 2. Abteilung, 2. Band, 2. Teil. Deutsche Bibeldrucke 1701-1800, Stuttgart-Bad Cannstatt 1993, s. 468-469.

7 Findes digitaliseret på Halle-Saale Universitätsbibliothek, Sachsen-Anhalt.

kobberstukne titelblad findes imidlertid i Endters medianudgaver fra 1708 og 1720.⁸ Det viser en modstilling af Moses og Johannes Døber, men genstandene, der symboliserer den gamle og en nye pagt under disse figurer, er meget lig dem, der ses på det her diskuterende titelblad fra 1717. Dermed peges der på en afhængighed af Sandrart, men der kan ikke være tale om en kopi af et tidligere kendt eller anvendt kobberstik. Alt tyder på et nyt stik fra 1717.

Bibeludgaven er trykt hos Johann Andreas Endters søn og arvinger. Georg Andreas Endter døde barnløs i december 1717, så firmaet gik videre til lidt fjernere arvinger, men de kan dog næppe have nået at trykke bibelen i 1717. Den er sikkert udgivet med årstallet 1717, fordi det var reformationsjubilæumsår, men først udkommet i begyndelsen af 1718, det år, det nye trykkerifirma officielt grundlagdes.

Denne bibels titelkobber har Lavrentzen skaffet sig, og han har ladet det kopiere hos en kobberstikker i Danmark.⁹ Helt heldigt er det ikke; kobberstikkeren har ændret Johannes Døbers ansigt, så han ser lidt ældre ud og i højere grad end at pege på Kristus henvender sig til betragteren. Han har indsat den danske titel og erstattet Jahvenavnet i himmelen med duen, der vender tilbage til Noa med oliegrenen.

Lavrentzens Hus- og Håndbibel med titelkobberet findes formentlig ikke i mange eksemplarer. I det eksemplar, der tilhører det tidligere Teologiske Fakultets bibliotek ved Aarhus Universitet, er det tydeligt, at det er indsat senere i en allerede trykt bog. Det er ikke trykt på første ark, men efterlods indsat som enkeltblad. Det har været lidt for stort i forhold til bogblokken, så en del af motivet til højre er forsvundet ind i falsen. Stilistisk afviger det fra Lavrentzens bibeltryk, der ikke rummer nogen dekorative finesser. Titelkobberet er ene og alene et forsøg på i 1718 at få den lille bibel fra 1716 til at tage sig smukkere og mere attraktiv ud. Måske er det lykkedes at øge salget med dette trick. Bibelen med det sjældne kobberstik kan være blevet solgt i mange eksemplarer, slidt i stykker og kasseret efter flittig brug – eller også har det været et markedsføringsmæssigt flop, der sendte dette blad næsten ud i glemslen.

⁸ Disse findes digitaliseret på Bayrische Staatsbibliothek.

⁹ Bibeltryk fra Nürnberg har været kendt og udbredt i Danmark i 1700-tallet. Det bevidnes af, at deres illustrationer har dannet forlæg for motiver i kirkekunsten, se Carsten Bach-Nielsen: »Christoph Weigels 'Biblia ectypa' og dens brug i Danmark. Et bidrag til den jyske baroks historie«, ICO. *Iconographisk Post*, 1992, 1, s. 12-29, og Carsten Bach-Nielsen: »Høstakken i Engum«, *Skæve vinkler. Festskrift til Kjeld de Fine Licht i anledning af 75-årsdagen*, København 2006, s. 118-121.